

Богдан ЛОСЬ

ад'юнкту кафедри
кримінального права та кримінології
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ПОТЕРПІЛОГО У СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ «ПРИТЯГНЕННЯ ЗАВІДОМО НЕВИННОГО ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ»

Потерпілим від кримінального правопорушення визнається особа, яка наділена ознаками, що прямо названі у кримінальному законі чи які випливають з інших ознак складу кримінального правопорушення, і стосовно якої здійснюється кримінально протиправне посягання [1, с. 176]. Одним із таких кримінальних правопорушень виступає і притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, відповідальність за вчинення якого передбачено у ст. 372 Кримінального кодексу України (далі – КК). Потерпілий є обов'язковою ознакою складу зазначеного кримінального правопорушення, оскільки вказівка на нього міститься у диспозиції ст. 372 КК, де ця ознака називається як «завідомо невинний».

А. А. Музика та Є. В. Лашук виділяють біологічні, соціальні та юридичні ознаки потерпілого від кримінального правопорушення [2, с. 85]. У межах нашого дослідження проаналізуємо біологічні ознаки. Вони характеризують потерпілого як людину – йдеться про певний вік (зокрема, малолітня чи неповнолітня особа); стать (жіноча або чоловіча); стан здоров'я тощо [2, с. 85]. Отже, вважаємо, що немає обмежень стосовно визнання особи потерпілою від діяння, передбаченого у ст. 372 КК, залежно від її статі та стану здоров'я. Але щодо віку такі обмеження існують і вони знаходяться у вікових межах, коли особу може бути притягнуто кримінальної відповідальності. Такі вікові межі встановлено у ст. 22 КК: чотирнадцять або шістнадцять років, залежно від виду кримінально протиправного діяння. Зокрема, за деякі кримінальні правопорушення кримінальна відповідальність може наставати зі старшого віку: вісімнадцять або двадцять п'ять років (наприклад, ст.ст. 156, 304, 365, 366, 375 КК України). До того ж, вищого граничного віку кримінальної відповідальності не передбачено. Отже, потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 372 КК, може бути лише особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності за відповідною статтею КК, за якою таку особу завідомо невинно притягують до кримінальної відповідальності.

Водночас, ч. 2 ст. 97 КК передбачено, що до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, суд може застосувати примусові заходи виховного характеру, передбачені у ч.2 ст. 105 КК [3]. Застосування цих заходів є діяльністю уповноважених органів чи осіб (суду, слідчого або прокурора) щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про призначення, зміну, пом'якшення, продовження, припинення чи визначення регламентованих законом юридичних наслідків вчиненого кримінально протиправного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК [4, с. 178–179]. Недоліком кримінального законодавства є те, що не встановлено мінімальний вік, з якого можливо застосувати такі заходи. Цей вік регламентовано у Кримінальному процесуальному кодексі України України (далі – КПК).

Зокрема, відповідно до ст. 498 КПК кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [5].

Гіпотетично можна уявити ситуацію, коли до малолітньої особи застосовують примусові заходи виховного характеру за вчинення суспільно небезпечного діяння, якого вона завідомо не вчиняла. Звичайно, така ситуація може виникнути досить рідко, але її не слід виключати. Таке діяння не буде містити склад кримінального правопорушення у вигляді

притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, оскільки застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності не може вважатись притягненням до кримінальної відповідальності.

Проте, реалізація примусу щодо неповнолітнього зумовлює в нього почуття того, що він покараний. У цьому віці неповнолітні ще не мають чіткого уявлення, як розмежувати примусові заходи виховного характеру та покарання. Водночас у разі застосування окремих видів примусових заходів виховного характеру відбувається зміщення акцентів від виховання до примусу. Особливо це яскраво виражено у процесі поміщення їх до спеціальних виховних установ соціальної реабілітації, які дуже часто називають «маленькими колоніями». Небажаними для застосування є примусові заходи, які надто схожі за обмеженнями до покарання, тобто до каральних заходів [6, с. 469]. Тобто до досить суворих заходів виховного характеру, відповідно до п.5 ч.2 ст. 105 КК, можна віднести, зокрема, направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років [3]. До того ж, згідно зі ч. 4 ст. 499 КПК за наявності достатніх підстав вважається, що особа, передбачена ст. 498 КПК, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, її може бути поміщено до приймачника-розподільника для дітей на строк до тридцяти днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотанням прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Наразі може бути подовжено ще на тридцять днів [5]. Тобто фактично за своєю суттю вищезазначені заходи є позбавленням волі.

Особу, яка здійснить процес реалізації примусових заходів виховного характеру до особи, яка завідомо не вчиняла відповідного суспільно небезпечного діяння, можливо буде притягнути до кримінальної відповідальності лише за ст.ст. 365 та 366 КК у разі доведення вини у вчиненні таких кримінальних правопорушень. Проте санкції названих статей КК є більш м'якими, ніж покарання за ст. 372 КК. Отже, постає питання: чи буде справедливою можливість призначити більш суворе покарання за притягнення завідомо невинної повнолітньої особи до кримінальної відповідальності, ніж за направлення до суду провадження щодо малолітньої особи, стосовно призначення їй примусових заходів виховного характеру за вчинення суспільно небезпечного діяння, якого вона також реально не вчиняла? На нашу думку, наявний стан законодавства в цій частині не повною мірою відповідає принципу справедливості.

Вищенаведені міркування також можна поширити і стосовно осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки кримінальних правопорушень, передбачених в Особливій частині КК, у стані неосудності та до яких застосовуються примусові заходи виховного характеру. У цьому контексті заслуговують на увагу такі тези П.П. Андрушко: «Буквально поняттям «притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» не охоплюється притягнення до застосування заходів кримінально-правового характеру у вигляді примусових заходів медичного або виховного характеру осіб, до яких такі заходи не можуть бути застосовані, за умови, що слідчий, прокурор усвідомлюють факт відсутності підстав для застосування якогось із цих заходів до конкретної особи. Кваліфікація ж таких дій як притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності буде, очевидно, застосуванням закону про кримінальну відповідальність за аналогією. Хоча формулювання норм КПК, якими визначаються (регламентуються) підстави і порядок початку кримінального провадження та застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, дають певні підстави і для протилежного висновку. Але це буде стосуватись лише ситуації, коли факт неосудності особи буде встановлено під час досудового розслідування після повідомлення їй про підозру. Водночас можливі ситуації, коли припущення про неосудність особи у слідчого, прокурора виникне до повідомлення про підозру після внесення відповідних відомостей до ЄРДР чи навіть в момент внесення до ЄРДР відомостей про вчинення особою кримінального правопорушення. Повідомляючи такій особі про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення, слідчий тим самим притягує до кримінальної відповідальності особу, яка не є і не може бути визнаною винною у вчиненні кримінального правопорушення» [7, с. 71].

А примусові заходи медичного характеру називаються так тому, що призначаються особі незалежно від її власного бажання і бажання її близьких, а також передбачають деякі обмеження волі хворого, призначаються, змінюються і припиняються лише судом [8, с. 54]. Вони є досить суворим видом заходів кримінально-правового впливу. Зокрема, відповідно до

ч. 1 ст. 94 КК: «Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру: 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку; 2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним наглядом; 3) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом; 4) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом» [3]. Тобто з існуючих чотирьох видів примусових заходів медичного характеру лише один не пов'язаний з ізоляцією від суспільства, а всі інші заходи фактично є позбавленням волі. Відповідно, незаконне поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги за вчинення кримінального правопорушення, якого вона не вчиняла, можна вважати досить суворим заходом державного примусу. Тому кримінальне провадження щодо неосудної особи, яка завідомо не вчиняла кримінального правопорушення, також має отримати належну кримінально-правову оцінку.

Отже, доцільним буде у ст. 372 КК передбачити кримінальну відповідальність за кримінальне провадження щодо завідомо невинної особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, з приводу вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК. Також у цій статті слід передбачити і відповідальність за кримінальне провадження щодо завідомо невинної особи, яка через неосудність не підлягає кримінальній відповідальності, з приводу вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК.

Ця пропозиція частково відповідає позиції авторів проєкту нового КК, які пропонують у ст. 8.2.7 передбачити кримінальну відповідальність за безпідставне притягнення до кримінальної відповідальності в частині звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру та примусових заходів виховного характеру без визначених законом підстав [9]. Однак зауважимо, що назва пропонованої статті унеможливує таке діяння стосовно дітей віком від одинадцяти до чотирнадцяти років, оскільки вони не досягли віку кримінальної відповідальності і тому не можуть бути безпідставно притягнені до такого виду юридичної відповідальності. До цього питання ми ще повернемося під час розгляду об'єктивної сторони аналізованого кримінально протиправного діяння.

1. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / За ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
2. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання: монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. 192 с.
3. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. №25. Ст.31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 05.02.2025).
4. Яценко А. М. Застосування примусових заходів виховного характеру: теоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 182–188.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.html>. (дата звернення 05.02.2025).
6. Парасюк М. В. Примусові заходи виховного характеру у системі заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх: погляд на проблему. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С. 467-470.
7. Андрушко П. П. Особливості кримінально-правової кваліфікації притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності: теоретичні орієнтири та правозастосовна практика (частина друга). *Юридична Україна*. 2016. № 1–1. С. 49–113.
8. Лень В. В., Книга М. М. Примусові заходи медичного характеру: цілі і підстави застосування : монографія. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. 92 с.
9. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту (станом на 01.08.2024 року). URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення 05.02.2025).